Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΜΑΥΡΟΛΑΚΚΑΣ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1999 ΚΑΙ 2000

Υπό την ασφυκτική πίεση των καταστάσεων, που δημιουργήθηκαν από την πρόθεση της μεταλλευτικής Εταιρείας TVX Hellas να εγκαταστήσει εργοστάσιο παραγωγής χρυσού στη θέση Μαυρόλακκας της Ολυμπιάδας Χαλκιδικής[1] και ύστερα από σχετική γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου και την εσπευσμένη Υπουργική Απόφαση που ακολούθησε, διενεργήθηκε στην περιοχή αυτή, με εξαιρετικά εντατικούς ρυθμούς, μεγάλης κλίμακας αρχαιολογική έρευνα (Εικ. 1). Η έρευνα αυτή, χωρίς ακόμη να έχει ολοκληρωθεί, πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις: η πρώτη τον χειμώνα του 1999 και η δεύτερη την άνοιξη του 2000[2]. Περιελάμβανε ένα ευρέος φάσματος πρόγραμμα αρχαιολογικών εργασιών[3] στη θέση Μαυρόλακκας, με τους εξής τομείς δραστηριότητας: α) επιφανειακές έρευνες και δοκιμαστικές τομές με μηχανικά μέσα, β) γεωφυσικές διασκοπήσεις, και γ) συστηματική ανασκαφική έρευνα. Τα μέχρι τώρα αποτελέσματα αυτών των ερευνών[4] έχουν, κατά τομέα δραστηριότητας, ως ακολούθως:

α) Επιφανειακές έρευνες: Επιφανειακή διερεύνηση της ευρύτερης περιοχής

1. Η περιοχή, περισσότερο γνωστή ως «Μεταλλεία Μποδοσάκη» (από τον προηγούμενο ιδιοκτήτη τους), βρίσκεται σε απόσταση μόλις 2 χλμ. ΝΔ της Ολυμπιάδας, ενώ η αντίστοιχη απόσταση από τα αρχαία Στάγειρα, με τα οποία μάλιστα έχει άμεση οπτική επαφή, δεν ξεπερνά σε ευθεία γραμμή, τα 2,5 χλμ.

2. Πριν από την έναρξη των ερευνών, είχαμε συγκαλέσει σε Συνάντηση Εργασίας όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, δηλαδή τους εκπροσώπους της ενδιαφερόμενης Εταιρείας και των δύο αρμόδιων Εφορειών Αρχαιοτήτων, καθώς και τον καθηγητή Γρ. Τσόκα του Τομέα Γεωφυσικής του Α.Π.Θ. Κατ' αυτήν συμφωνήθηκαν οι τρόποι δράσης και η οργάνωση των εργασιών στις θέσεις Μαυρόλακκας (όπου η TVX Hellas προτίθεται να εγκαταστήσει το εργοστάσιο χρυσού, σε μια έκταση 115 περίπου στρεμ.) και Κηπουρίστρα (όπου πρόκειται να δημιουργηθεί η νέα λίμνη τελμάτων, έκτασης 1000 περίπου στρεμ.). Αποφασίστηκε, λόγω της φύσης των αρχαιοτήτων που υπήρχαν στις δύο αυτές περιοχές, οι έρευνες να διεξαχθούν στο μεν Μαυρόλακκα από την ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, στη δε Κηπουρίστρα από τη 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

3. Στο πρόγραμμα αυτό συμμετείχαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Μ. Αραμπατζή, Αιμ. Βογιατζή, Κ. Ευαγγελίδου, Κ. Θεοδωρίδης, Ζ. Καραβασιλειάδου, Σ. Καρανικόλα, Κ. Κουτρουμπάκης, Β. Μέλλιου, Κ. Μπαρμπαγεωργοπούλου, Β. Ξένου και Π. Χοβαρδάς, η τοπογράφος της Εφορείας Εμ. Παπαδημητρίου, οι συντηρητές Ι. Λιάπης, Ν. Σιραμπονιάν και Ν. Φουτσιτζόγλου, οι σχεδιάστριες Α. Καραγεώργη, Ευμ. Κατσικά και Α. Στρειδά και η ζωγράφος Μ. Κρίγκα. Σε όλους αυτούς, αλλά και στο πολυπληθές εργατικό προσωπικό, οφείλω θερμές ευχαριστίες.

4. Το καλοκαίρι του 2000 ξεκίνησε και βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη και ένα πρόγραμμα αρχαιομεταλλουργικών ερευνών, σε συνεργασία με τον Τομέα Ορυκτολογίας και Κοιτασματολογίας του Γεωλογικού Τμήματος του Α.Π.Θ. (υπεύθυνος καθηγητής Μιχ. Βαβελίδης). Το πρόγραμμα αυτό αφορά στην ορεινή, δασωμένη και πανέμορφη περιοχή της Κηπουρίστρας, περί τα 3 χλμ. νότια του Μαυρόλακκα, στην οποία προγραμματίζεται η δημιουργία της λίμνης των τελμάτων. Σκοπός του προγράμματος είναι ο εντοπισμός και η μελέτη αρχαίων μεταλλευτικών και μεταλλουργικών δραστηριοτήτων.

είχαμε διενεργήσει συστηματικά και κατά τα προηγούμενα έτη. Διαπιστώθηκε τότε ότι ολόκληρη η περιοχή ελέγχου της Εταιρείας TVX Hellas είναι διάσπαρτη με οικισμούς και αρχαιότητες, που χρονολογούνται από τα προϊστορικά μέχρι και τα βυζαντινά χρόνια. Τα αποτελέσματα εκείνων των ερευνών, συνοδευόμενα και από υπομνηματισμένο τοπογραφικό διάγραμμα, είχαν γνωστοποιηθεί σε όλους τους ενδιαφερόμενους φορείς και πρωτίστως στην αρμόδια διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού.

Στο πλαίσιο του παρόντος προγράμματος, διερευνήθηκε επιφανειακά και συστηματικότερα η περιοχή αμέσου ενδιαφέροντος της TVX Hellas, αυτή δηλαδή στην οποία προβλέπονται οι εγκαταστάσεις του εργοστασίου χρυσού (Εικ. 2), αλλά και εκείνη αμέσως στα Β και ΒΔ της (Εικ. 3). Εντοπίσθηκαν, σε πολλά και διάφορα σημεία ολόκληρης της περιοχής, οικοδομικά λείψανα των ελληνιστικών κυρίως χρόνων.

Χαρακτηριστική και σκανδαλώδης, εν προκειμένω, είναι η εξής διαπίστωση: όλες οι εντοπισθείσες αρχαιότητες βρίσκονται σε σημεία στα οποία δεν έχει θιγεί η δασώδης βλάστηση, ενώ αντίθετα στις αποψιλωθείσες περιοχές (όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει σε μεγάλες επιφάνειες του χώρου των υφιστάμενων εγκαταστάσεων της Μεταλλουργίας), τα αρχαία οικοδομήματα έχουν καταστραφεί εκ θεμελίων (Εικ. 2-3). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η καταστροφή είναι εσκεμμένη και ότι έγινε από την προηγούμενη Διοίκηση των Μεταλλείων, προφανώς αμέσως μετά το 1973, οπότε η τότε διεύθυνση της μονάδας πέτυχε την έγκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για τη δημιουργία των εγκαταστάσεών της.

β) Γεωφυσικές έρευνες: Διεξήχθησαν από το Εργαστήριο Γεωφυσικής του Α.Π.Θ. και υπό την εποπτεία του καθηγητή Γρ. Τσόκα. Ερευνήθηκαν θέσεις στις περιοχές της Κηπουρίστρας (ευθύνης της 10ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) και του Μαυρόλακκα (ευθύνης της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων). Ειδικά για την περιοχή του Μαυρόλακκα, τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών, προς εντοπισμό αρχαιοτήτων, περιέχονται στο κατατεθέν από το εργαστήριο γεωφυσικής τεύχος, που συνοδεύεται και από τους σχετικούς χάρτες. Οι διερευνηθείσες με τον τρόπο αυτό αρχαιότητες είναι αρκετές και εντοπίζονται κυρίως στην περιοχή αμέσως Β και ΒΔ του χώρου αμέσου ενδιαφέροντος της TVX Hellas. Σημειώνεται ότι τα αποτελέσματα των γεωφυσικών αυτών ερευνών δεν έχουν ακόμη ελεγχθεί και επαληθευθεί ανασκαφικά, πράγμα που θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

γ) Ανασκαφική έρευνα: Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του Μαυρόλακκα έγινε, μέχρι τώρα, σε τρεις διαφορετικούς Τομείς (Α, Β και Γ), εκ των οποίων ο πρώτος βρίσκεται έξω και βόρεια της περιοχής αμέσου ενδιαφέροντος της TVX Hellas, ενώ οι άλλοι δύο εντός αυτής (Εικ. 2-3). Τα αποτελέσματα, κατά ανασκαφικό Τομέα, ήταν τα εξής:

ΤΟΜΕΑΣ Α: Βρίσκεται αμέσως ανατολικά της υφιστάμενης λίμνης των τελμάτων (Εικ. 3). Με επιφανειακή έρευνα εντοπίσθηκε εδώ (μέσα σε πυκνή

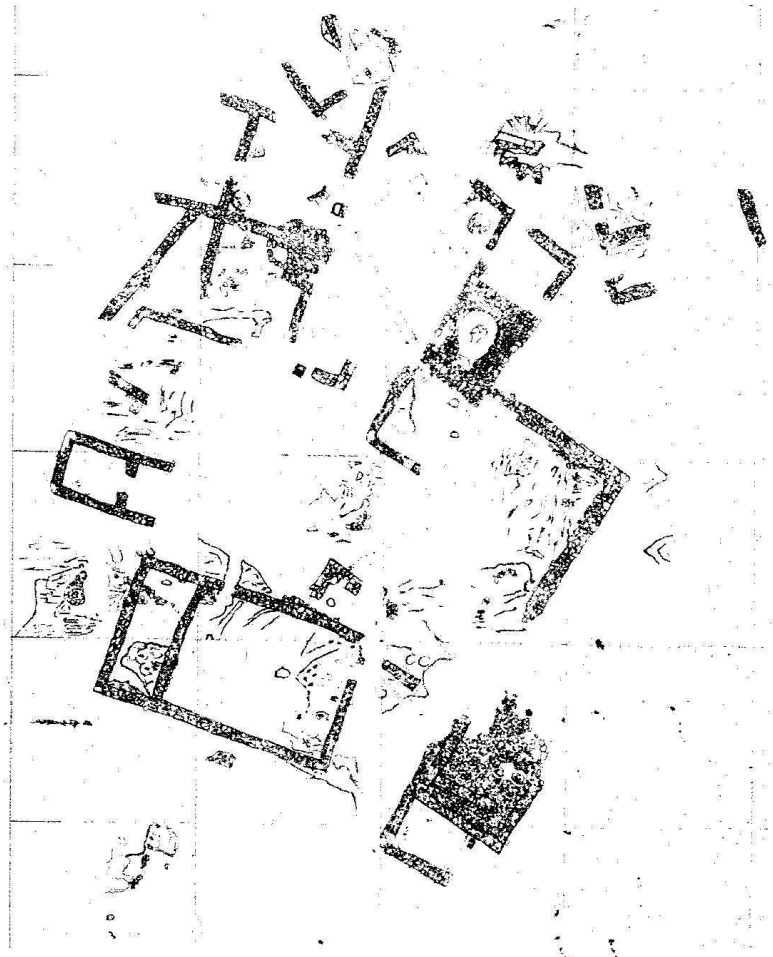

Σχ. 1. Κάτοψη των αποκαλυφθέντων ελληνιστικών κτισμάτων στον λοφίσκο του Τομέα Γ.

βλάστηση) και σε μήκος 110 μ., χαρακτηριστικό και ευθύγραμμο έξαρμα εδάφους, με κατεύθυνση Α-Δ και ύψος μέχρι 2,50 μ. Ο χώρος αποψιλώθηκε και, στο μέσον περίπου του μήκους του εξάρματος, διενεργήθηκε ανασκαφική τομή, διαστάσεων 10×20 μ. (Εικ. 4). Αποκαλύφθηκε τμήμα ευθύγραμμης λιθόκτιστης κατασκευής, που δίνει την εντύπωση ισχυρού τείχους, μήκους μέχρι τώρα 20, πάχους 2,50 και μέγιστου σωζόμενου ύψους 1,50 μ. (Εικ. 5). Τόσο

για το τμήμα αυτό, όσο και για ένα άλλο μεγαλύτερο, αλλά εντελώς όμοιας κατασκευής, που θα δούμε λίγο παρακάτω στον Τομέα Β, υπήρξαν έντονες αμφιβολίες και προβληματισμός, για το κατά πόσο θα μπορούσαν ν' ανήκουν σ' έναν οχυρωματικό περίβολο. Ο προβληματισμός αυτός έχει να κάνει τόσο με τη χρονολόγηση του έργου (αφού, κατά την ανασκαφή του, ήταν παντελής η απουσία κινητών ευρημάτων και κεραμικής), όσο και με διάφορες τεχνικές λεπτομέρειες στην κατασκευή του, κυριότερες από τις οποίες είναι η αμελής του δόμηση με μικρούς αργούς λίθους, η ύπαρξη μόνον καθαρού και μαλακού χώματος ανάμεσα στα δύο λεπτά λίθινα μέτωπά του και ιδίως η έλλειψη θεμελίωσης[5]. Έτσι και προς το παρόν το θέμα παραμένει ανοιχτό, μέχρις ότου η συνέχιση της ανασκαφής λύσει τα προβλήματα ερμηνείας και χρονολόγησης του μεγάλου αυτού έργου.

Αξίζει πάντως να σημειώσουμε εδώ ότι σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων ΝΔ αυτής της λιθοκατασκευής, ερευνήθηκε ένας λάκκος-αποθέτης, με όστρακα πολλών άβαφων χρηστικών αγγείων, αρκετές μεγάλες πήλινες και κυρίως πυραμιδόσχημες αγνύθες, τμήματα κεραμιδιών και διακοσμημένων πίθων, όλα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Επίσης, στη δασωμένη περιοχή λίγο νοτιότερα, εντοπίσθηκαν επιφανειακά τα ερείπια αρκετών κτισμάτων, της ίδιας προφανώς περιόδου.

ΤΟΜΕΑΣ Β: Βρίσκεται στη δυτική πλευρά του χώρου αμέσου ενδιαφέροντος της TVX Hellas (Εικ. 2-3). Η περιοχή καλύπτεται από δασώδη βλάστηση, τμήμα της οποίας αποψιλώθηκε και διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα, με τα εξής, μέχρι τώρα, αποτελέσματα (Εικ. 6-7):

1) Αποκαλύφθηκε, σε μήκος περίπου 50 μ., τμήμα ευθύγραμμης λιθοκατασκευής, εντελώς όμοιας και ίδιου πάχους μ' εκείνην που ερευνήθηκε στον Τομέα Α και την οποία περιγράψαμε λίγο παραπάνω. Ότι τα δύο αυτά, απομακρυσμένα μεταξύ τους τμήματα ανήκουν σ' ένα και το αυτό μεγάλο τεχνικό έργο, που κατασκευάστηκε ενιαία, συνάγεται και από το γεγονός ότι, εάν το τμήμα του Τομέα Β (που έχει κατεύθυνση Β-Ν) επεκταθεί νοητά και ευθύγραμμα προς τα βόρεια, συναντά, σε ορθή γωνία και σε απόσταση 510 μ., το δυτικό άκρο της όμοιας κατασκευής στον Τομέα Α.

2) Σε απόσταση λίγων μέτρων ανατολικά αυτής της επιμήκους λιθοκατασκευής (Εικ. 6-7) και κάτω από σχεδόν ανύπαρκτη επίχωση, ήρθε στο φως μια σχεδόν ορθογώνια και καλοδιατηρημένη πλακόστρωτη κατασκευή, διαστάσεων 5×10 μ. περίπου (Εικ. 8). Δυστυχώς προβληματική παραμένει ακόμη η χρονολόγηση και αυτής της κατασκευής, αφού απουσίαζαν εντελώς τα κινητά ευρήματα και η κεραμική. Αλλά και για τη λειτουργία της μόνον υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, εφόσον δεν υπάρχουν (ή δε βρήκαμε) παράλληλα από

5. Ενδεικτικές για τον παραπάνω προβληματισμό είναι και οι εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις, οι οποίες εκφράστηκαν από ορισμένους ερευνητές που επισκέφθηκαν τον χώρο, σχετικά πάντα με την ερμηνεία και τη χρονολόγηση του έργου. Έτσι, για παράδειγμα, άλλοι μίλησαν για προϊστορικό περίβολο, άλλοι για «μυλαύλακα» του 18ου αι. μ.Χ. κτλ.

άλλες περιοχές. Η πιο λογική, κατά τη γνώμη μας, άποψη είναι ότι η κατασκευή αυτή χρησιμοποιήθηκε για τον σφαγιασμό μεγάλων ζώων. Στην άποψη αυτή συνηγορούν όλες οι κατασκευαστικές της λεπτομέρειες, όπως είναι η κλιμάκωσή της σε δύο επίπεδα, ένα αυλάκι για τη συλλογή πιθανότατα του αίματος των ζώων, μια τετράγωνη εσχάρα θυσιών (;) περίπου στο κέντρο της κατασκευής (Εικ. 9), αλλά και οι λίθινες δοκοθήκες επάνω και ιδίως γύρω από αυτήν, οι οποίες στήριζαν προφανώς ισχυρούς ορθογώνιους πασσάλους, για το δέσιμο των ζώων πριν τη σφαγή τους[6].

3) Περί τα 60 μ. δυτικότερα, ερευνήθηκε η γωνία μόνον ενός λιθόκτιστου οικοδομήματος. Από τους δύο τοίχους του, που σώζονται μέχρι ύψους 0,45 και έχουν πάχος 0,50 μ., ο δυτικός διατηρείται σε μήκος 6,30, ενώ ο νότιος σε μήκος μόλις 1,40 μ. Όλο το υπόλοιπο κτίσμα ήταν κατεστραμμένο.

4) Στο βορειότερο άκρο της ίδιας περιοχής, η ανασκαφική έρευνα άρχισε να αποκαλύπτει ένα αξιόλογο λιθόκτιστο οικοδόμημα (πιθανότατα μεγάλο σπίτι) των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Διαγράφονται ήδη δύο ορθογώνιοι χώροι αυτού του κτίσματος και τμήμα ενός επιμελημένου λιθόστρωτου, που ίσως ανήκει σε αύλειο χώρο. Η ανασκαφή διεκόπη στο επίπεδο του πλούσιου στρώματος καταστροφής, που αποτελείται κυρίως από πλήθος κεραμιδιών στέγης του λακωνικού τύπου, μεγάλων, κατά το πλείστον, διαστάσεων.

ΤΟΜΕΑΣ Γ: Βρίσκεται περίπου στο κέντρο του χώρου αμέσου ενδιαφέροντος της Εταιρείας TVX Hellas (Εικ. 2). Εδώ και στην επιφάνεια ενός επιμήκους λοφίσκου, διαστάσεων περίπου 50×100 μ., ήταν εμφανή τα ερείπια αρκετών αρχαίων, αλλά και ενός ορθογωνίου κτίσματος εποχής τουρκοκρατίας. Στον τομέα αυτό δόθηκε το μεγαλύτερο βάρος της ανασκαφικής μας δραστηριότητας, λόγω τόσο του πλήθους των αρχιτεκτονικών και κινητών ευρημάτων, όσο και της σημασίας που αυτά είχαν. Η γωνία ενός λιθόκτιστου οικοδομήματος των ελληνιστικών χρόνων αποκαλύφθηκε και σε μικρή απόσταση βόρεια του λόφου.

Κρίνοντας από την επαλληλία των τοίχων των κτισμάτων πάνω στον λόφο, από τις στρωματογραφικές ενδείξεις, από την κεραμική[7], τα άλλα κινητά ευρήματα[8] (Εικ. 10-11) και τα νομίσματα[9], τα οικοδομήματα που ερευνήθηκαν εδώ

6. Πρβλ., τηρουμένων βέβαια των αναλογιών, τον μνημειακό βωμό του Δίου και τη διαδικασία της τελετουργίας των θυσιών μπροστά από αυτόν, όπως προέκυψε από πρόσφατα ευρήματα. Βλ. σχετικά Δ. Παντερμαλής, ΑΕΜΘ 12, 1998, 291-292 και εικ. 4-5.

7. Εκτός από τις μεγάλες ποσότητες θραυσμάτων από άβαφους οξυπύθμενους αμφορείς (μεταξύ των οποίων και δύο ενσφράγιστες λαβές), μεγάλος ήταν και ο αριθμός των άβαφων επίσης, ανοιχτών και κλειστών αγγείων καθημερινής χρήσης. Με μικρότερο αριθμό αντιπροσωπεύεται η μελαμβαφής αττική κεραμική (σε λίγες περιπτώσεις με διακόσμηση εμπίεστων ανθεμίων κτλ.), με χαρακτηριστικότερα δείγματα τους λύχνους, τις οινοχόες, τους σκύφους, τα μυροδοχεία και τα πινάκια. Περιορισμένος ήταν ο αριθμός τμημάτων από μεγαρικούς σκύφους.

8. Από το πλήθος των πήλινων ευρημάτων, αξίζει ν' αναφέρουμε τις πενήντα περίπου, στην πλειοψηφία τους πυραμιδόσχημες αγνύθες (βρέθηκαν και αρκετές μολύβδινες), τα σφονδύλια, τα λίγα τμήματα ειδωλίων (ανάμεσα στα οποία και ένα εξαιρετικής τέχνης κεφάλι σατύρου), ένα μεγάλο ενσφράγιστο τμήμα λακωνικής κεράμου (εικ. 10), καθώς και μία πεντάεδρη μεγάλη σφραγίδα με συμβατικές παραστάσεις

χρονολογούνται από τα μέσα περίπου του 4ου μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ., ανήκοντας σε τρεις συνολικά οικοδομικές φάσεις, που σε γενικές γραμμές αντιστοιχούν στην πρώιμη, μέση και όψιμη ελληνιστική περίοδο.

Μολονότι έγιναν στο πρόσφατο παρελθόν μεγάλες καταστροφές στην περιφέρεια του λόφου και ιδιαίτερα σε ολόκληρη τη δυτική του πλευρά, διατηρήθηκαν ικανοποιητικά αρκετά κτίσματα (Σχ. 1, Εικ. 12-13), καθώς και πέντε συνολικά κεραμικοί κλίβανοι πάνω σε αυτόν, οι οποίοι χρονολογούνται στην πρώτη φάση χρήσης του λόφου. Οι κλίβανοι αυτοί διατάσσονται στην περιφέρεια του βόρειου μισού του λόφου, όπου αποκαλύφθηκαν και τμήματα πολλών λιθόκτιστων τοίχων, που ανήκουν σε οικοδομήματα χρονολογούμενα στην πρώιμη επίσης ελληνιστική περίοδο, τη λειτουργία των οποίων δεν μπορούμε φυσικά να γνωρίζουμε, εξαιτίας της εντελώς αποσπασματικής τους διατήρησης. Οι δύο από τους κλιβάνους σώζονται σε εξαιρετικά καλή κατάσταση, διατηρώντας τα περισσότερα στοιχεία κατασκευής τους, όπως τον θάλαμο καύσης, τμήματα της εσχάρας από τον θάλαμο όπτησης, αεραγωγού κτλ. Πρόκειται ειδικότερα για τους μεγάλους κλιβάνους στην ανατολική πλευρά του λόφου, από τους οποίους ο βορειότερος, με σωζόμενες διαστάσεις 3,65×5 μ., είναι ορθογώνιος και διαθέτει διπλό θάλαμο καύσης (Εικ. 14), ενώ ο νοτιότερος είναι απιόσχημος και εγγεγραμμένος σε ορθογώνια λιθόκτιστη και λιθόστρωτη κατασκευή, διαστάσεων 4,35×4,80 μ. (Εικ. 15). Μπροστά ακριβώς από αυτόν τον κλίβανο, ερευνήθηκε μεγάλος λάκκος, ο οποίος περιείχε πυκνό στρώμα με τεράστιες ποσότητες σπασμένων και αποτυχημένων κατά την όπτηση άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης και κυρίως οξυπύθμενων αμφορέων, γεγονός αποδεικτικό για τη λειτουργία εδώ ενός τοπικού εργαστηρίου.

Από τους άλλους τρεις κλιβάνους, που διατηρούνται σε λιγότερο καλή κατάσταση, οι δύο γειτονικοί (ένας μεσαίου και ο άλλος πολύ μικρού μεγέθους) είναι επίσης απιόσχημοι (Εικ. 16) και βρίσκονται στο βορειότερο άκρο του λόφου, ενώ ο τρίτος, στο δυτικό του πρανές και κατεστραμμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος του, είναι ορθογώνιος με έξι πλίνθινους πεσσούς στον θάλαμο όπτησης. Πρόκειται για τον μεγαλύτερο απ' όλους τους κλιβάνους, αφού το σωζόμενο μήκος του πλησιάζει τα 7 μ., στον οποίο, σύμφωνα με τις ανασκαφικές ενδείξεις, πρέπει να γινόταν η όπτηση κυρίως μεγάλων κεράμων στέγης του λακωνικού τύπου[10].

φυτών και ζώων (Εικ. 11) και την επιγραφή ΔΙΟΝΥΣΟΥ, όνομα προφανώς του ιδιοκτήτη της. Από τα χάλκινα αντικείμενα χαρακτηριστικότερα ήταν τρεις περίτεχνες λαβές αγγείων και ένα επίμηκες ιατρικό (;) εργαλείο.

9. Η ανασκαφή απέδωσε πενήντα συνολικά νομίσματα, μεταξύ των οποίων και επτά τούρκικα. Από τα σαράντα τρία αρχαία, μόνον το ένα είναι ασημένιο Ακάνθου (αποτελεί τυχαίο επιφανειακό εύρημα), ενώ τα υπόλοιπα είναι όλα χάλκινα και χρονολογούνται στους χρόνους μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Ανάμεσα σε αυτά αναγνωρίσθηκαν δύο νομίσματα του Φιλίππου Β΄, δύο επίσης του Αλεξάνδρου Γ΄, τρία του Κασσάνδρου, ένα του Φιλίππου Ε΄, δύο του Περσέα, οκτώ της Αμφίπολης διαφόρων τύπων (187-31 π.Χ.), τρία της Πέλλας και δύο της Θεσσαλονίκης.

10. Με την παραγωγή αυτού του κλιβάνου είναι πολύ πιθανό να σχετίζεται μια μισοκατεστραμμένη

Στην ίδια πρώιμη φάση χρήσης του λόφου, ανήκει και ένας μεγάλος αριθμός κυκλικών λάκκων, στο μέσο και στο βόρειο τμήμα του, οι περισσότεροι από τους οποίους φαίνεται ότι στήριζαν μεγάλα αποθηκευτικά πιθάρια. Ένας τέτοιος πιθεώνας, με δεκατέσσερις συνολικά λάκκους (σε τρεις από τους οποίους διατηρούνται και οι βάσεις των πίθων), ερευνήθηκε και κάτω από το ορθογώνιο κτίσμα εποχής τουρκοκρατίας, στο κέντρο περίπου της βόρειας πλευράς του λόφου (Εικ. 13).

Στις δύο επόμενες οικοδομικές φάσεις, ανήκουν τα υπόλοιπα λιθόκτιστα οικοδομήματα του λόφου, που διατηρούνται σε μικρό ύψος και, στις περισσότερες περιπτώσεις, μόνον στο επίπεδο θεμελίωσής τους. Ο χαρακτήρας τους είναι κυρίως εργαστηριακός και αποθηκευτικός, υπάρχουν όμως και χώροι κατοικίας, όπως είναι το ημικατεστραμμένο πολύχωρο οικοδόμημα στα ΒΔ του λόφου (Σχ. 1, Εικ. 12-13), με τέσσερα τουλάχιστον μεγάλα δωμάτια γύρω από μια κεντρική αυλή, στην οποία σώζονται in situ και δύο τεράστια πιθάρια. Το κτίσμα διατηρείται σε μήκος 16 και πλάτος 9,50 μ., οι αρχικές του όμως διαστάσεις πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερες.

Ολόκληρη την κάτοψή τους σώζουν δύο κτίσματα λίγο νοτιότερα. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα μικρό μεγαρόσχημο, με διαστάσεις 3,70×5,90 μ. και ένα μεγάλο ορθογώνιο και δίχωρο οικοδόμημα, εσωτερικών διαστάσεων 6,80×12 μ., για αποθηκευτική πιθανότατα χρήση. Σε μικρή απόσταση ΝΑ του, διατηρούνται εντελώς αποσπασματικά δύο ακόμη επάλληλα κτίσματα, που χρονολογούνται αντίστοιχα στη δεύτερη και τρίτη οικοδομική φάση του λόφου. Οι τρεις επιμελώς κατασκευασμένοι και με πιόσχημη κάτοψη τοίχοι του πρωιμότερου κτίσματος, που διατηρούνται σε ύψος 0,65-1,10 μ., οριοθετούν ένα καλοδιατηρημένο λιθόστρωτο δάπεδο[11], ενώ οι τρεις επίσης σωζόμενοι τοίχοι του μεταγενέστερου κτίσματος (πάνω του και λίγο νοτιότερα), ύψους 0,35-0,75 μ., είναι αμελέστερης κατασκευής και φαίνεται να δημιουργούν δύο ορθογώνιους χώρους, απροσδιόριστης χρήσης και λειτουργίας. Τέλος, αμέσως βορειότερα και στο μέσον περίπου της ανατολικής πλευράς του λόφου, διατηρείται η μία μόνον εξωτερική γωνία ενός τεράστιου, κατά τα φαινόμενα, οικοδομήματος, με τους βόρειο και ανατολικό τοίχους του, που σώζονται αντίστοιχα σε μήκος 12,70 και 9,80 μ. Ελλείψει άλλων δεδομένων, δεν μπορούμε να γνωρί-

κατασκευή, που αποκαλύφθηκε περί τα 20 μ. νοτιότερα, στο νοτιοδυτικό άκρο του λόφου. Πρόκειται συγκεκριμένα για μια σειρά δέκα συνολικά στη γραμμή, όρθιων κατά το μήκος και ενωμένων μεταξύ τους τεράστιων κεραμιδιών του λακωνικού τύπου, που δεν αποκλείεται ν' αποτελούσαν τη βάση στήριξης και συγκέντρωσης κεράμων, μετά την όπτησή τους στον ανωτέρω κλίβανο.

11. Ένα ανάλογο, αλλά περισσότερο επιμελημένο λιθόστρωτο δάπεδο (μέγιστων σωζόμενων διαστάσεων 5×6 μ.), που δεν αποκλείεται ν' αποτελεί τμήμα κατεστραμμένου δρόμου, ερευνήθηκε περί τα 25 μ. νοτιότερα πάνω στον λόφο, χωρίς άλλα ίχνη κάποιων κατασκευών ή τοίχων πάνω ή γύρω του. Διατηρώντας ανέπαφο μόνον το νότιο όριό του, είναι επιμελώς κατασκευασμένο με μικρού μεγέθους, σχεδόν ομοιόμορφους και, κατά το μάλλον ή ήττον, αποστρογγυλεμένους και πολύ πυκνά τοποθετημένους λίθους.

ζουμε τη χρήση και αυτού του κτίσματος, που φαίνεται να ανήκει στην τελευταία οικοδομική φάση του λόφου.

Ύστερα απ' όλα τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι ολόκληρη η έκταση, στην οποία η Εταιρεία TVX Hellas προτίθεται να δημιουργήσει τις εγκαταστάσεις του εργοστασίου χρυσού, βρίσκεται στο μέσον μιας περιοχής κατάσπαρτης με αρχαιότητες, οι οποίες, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα ευρήματα, χρονολογούνται κυρίως από τα μέσα του 4ου μέχρι τον 1ο προχριστιανικό αιώνα. Μολονότι η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του Μαυρόλακκα βρίσκεται ακόμη σε αρχικό στάδιο και, όπως διαπιστώθηκε με αυτήν, πολλά αρχαία κτίσματα έχουν καταστραφεί από τις υφιστάμενες εγκαταστάσεις της Μεταλλουργίας και τη λίμνη των τελμάτων (Εικ. 2-3), από τα μέχρι τώρα ανασκαφικά αποτελέσματα προκύπτουν αβίαστα ορισμένες επιστημονικές εκτιμήσεις, που ως τέτοιες και μόνον, τις εκθέτουμε σε αυτό το προκαταρκτικό στάδιο έρευνας και μελέτης. Οι εκτιμήσεις αυτές λαμβάνουν βέβαια υπόψη τους τα εξής δεδομένα: α) την απόσταση της περιοχής που εξετάζουμε από τη χερσόνησο των αρχαίων Σταγείρων στα ΒΑ της, που δεν ξεπερνά τα 2,5 χιλιόμετρα (Εικ. 1), και β) το ιστορικό πλαίσιο κατά την αρχαιότητα, που στηρίζεται στις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών[12], σύμφωνα με τις οποίες: η πόλη των αρχαίων Σταγείρων (που ανασκάπτεται συστηματικά ήδη από δεκαετίας)[13], καταστρέφεται ολοσχερώς από τον Φίλιππο Β΄, το 349 π.Χ. Με την παρέμβαση όμως του Αριστοτέλη (ο οποίος, ως γνωστόν, προσλαμβάνεται στο μεταξύ ως δάσκαλος του νεαρού τότε Αλεξάνδρου), η πόλη επανιδρύεται, σε λίγα χρόνια, από τον ίδιο τον Φίλιππο ή, κατ' άλλους, από τον Αλέξανδρο[14].

Υπό το φως επομένως των παραπάνω εκτεθέντων αρχαιολογικών ευρημάτων, δεν αποκλείεται ο επανοικισμός των Σταγείρων να έγινε όχι στην άνυδρη, ορεινή και δυσπρόσιτη θέση της αρχαιότερης πόλης, αλλά στην πεδινή και ομαλή περιοχή του Μαυρόλακκα, όπου βεβαίως και άφθονο νερό υπήρχε και οι αγροί, τα μεταλλεύματα και η ξυλεία, που ενδιέφεραν κατεξοχήν τους Σταγειρίτες, ήταν πολύ εγγύτερα. Άλλωστε, με την ένταξη της πόλης στο μακεδονικό βασίλειο και την επικράτηση εσωτερικής ειρήνης, εξέλιπαν οι λόγοι της κατοίκησης σε δύσκολες και δυσπρόσιτες περιοχές. Στην άποψη αυτή, ότι δηλαδή στον χώρο όπου η TVX Hellas σκοπεύει να εγκαταστήσει το εργοστάσιο χρυσού είναι πολύ πιθανό να εντοπίζεται η επανιδρυθείσα πόλη των Σταγείρων, συνηγορεί και το γεγονός ότι το σύνολο των χρονολογημένων αρχιτεκτονικών και κινητών ευρημάτων της ανασκαφικής έρευνας τοποθετείται στη μετά τον Φίλιππο εποχή.

12. Πλουτάρχου, Αλέξανδρος, Ζ΄: *...τὴν γὰρ Σταγειριτῶν πόλιν, ἐξ ἧς ἦν Ἀριστοτέλης, ἀνάστατον ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην, συνῴκισεν πάλιν, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἢ δουλεύοντας τῶν πολιτῶν ἀποκατέστησε...*

13. Για τα μέχρι τώρα αποτελέσματα των ανασκαφών στα αρχαία Στάγειρα, βλ. στα ΑΕΜΘ 4, 1990, 375-383· 5, 1991, 320-333· 6, 1992, 451-465· 7, 1993, 429-443· 8, 1994, 275-287· 9, 1995, 383-393· 10Α, 1996, 279-295 και 11, 1997, 469-479.

14. Vita Arist. Marc. f. 276α, 5: *...τήν τε ἑαυτοῦ πατρίδα Στάγειρα, κατασκαφεῖσαν ὑπὸ Φιλίππου, πείθει τὸν Ἀλέξανδρον, δεύτερον κτίσαι καὶ χώρας ἑτέρας αὐτῇ καταδιδόναι...*

Από την άλλη μεριά και με βεβαιωμένη ανασκαφικά τη φάση της ελληνιστικής κατοίκησης στην αρχαιότερη πόλη των Σταγείρων, εγείρεται το ερώτημα, κατά πόσο στην περιοχή του Μαυρόλακκα έγινε η συνολική μετεγκατάσταση των Σταγειριτών ή μέρους μόνον του πληθυσμού της καταστραφείσας από τον Φίλιππο πόλης. Η μήπως στη νέα περιοχή, που ανήκε προφανώς στη χώρα των Σταγείρων, μεταφέρθηκαν και λειτούργησαν μόνον κάποια εργαστήρια, όπως για παράδειγμα το αγγειοπλαστείο με τους κλιβάνους που είδαμε, μαζί βέβαια και με τους απαραίτητους γι' αυτά αποθηκευτικούς χώρους και τα σπίτια των εργαζομένων; Αυτά και αρκετά άλλα ακόμη, αποτελούν προβλήματα που μόλις τώρα τίθενται, τα οποία φυσικά μόνον η μελλοντική ανασκαφική έρευνα μπορεί να λύσει.

Θεσσαλονίκη *Κωνσταντίνος Σισμανίδης*
ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT MAVROLAKKAS NEAR OLYMPIAS IN 1999 AND 2000

by K. SISMANIDIS

After the Ministry of Culture granted the application made by TVX Hellas to build a gold factory at Mavrolakkas near Olympias (about 2.5 km SW of ancient Stageira), extensive archaeological investigations were carried out in the area. They were carried out in two stages (in 1999 and 2000 respectively) and involved the following three sectors of activity. i) Surface investigations. It was found that the area of specific interest to TVX Hellas (the proposed site of the factory), as also an extensive area around it, was strewn with architectural remains, most of them dating to the Hellenistic period. ii) Geophysical investigations. These were carried out by the University of Thessaloniki and their findings have not yet been verified by excavations. They located a number of antiquities, mainly in the area directly to the N and NW of the area of specific interest to TVX Hellas. iii) Systematic excavations. These were carried out in 3 different areas (Sectors A, B, Γ), and the findings were as follows.

Sector A is directly to the E of the existing marsh lake. Surface investigations here located a distinctive straight elevation of the terrain over a distance of 110 m. The excavation which followed ascertained that this was a stone-built structure 2.50 m wide, resembling a fortifying wall. Owing to lack of data, and because of various technical aspects of the construction of the work, the question of its dating and its identification remains open.

Sector B is about 500 m S of Sector A. Here too we uncovered a 50 m stretch of a straight stone structure identical to that in Sector A, and the same problems of dating and identification apply. Also problematic with regard to dating is an almost rectangular paved structure measuring 5×10 m, which was explored directly to the E. As far as its function is concerned, we surmise that it was a place where large animals were slaughtered, and this is supported by all its

structural features. Some 60 m further W the corner of a stone structure was uncovered, while at the N end of the same area, the excavations have started to uncover a notable building (probably a large house) of the Early Hellenistic period.

Sector Γ is approximately in the centre of the area of specific interest to TVX Hellas. The surface of an elongated rise here yielded the visible remains of a number of ancient buildings, as also of a rectangular building of the Ottoman period. Most of our excavations concentrated on this sector, owing to the large numbers and the importance of the finds.

The stratigraphical evidence relating to the pottery, the other movable finds, and the 43 coins indicates that the buildings investigated here date to between the mid-4th and the 1st century BC, and represent 3 construction phases. Despite considerable damage in the past, a number of buildings, some of them quite large, are satisfactorily preserved. They are mainly workshops and storage spaces, though there are residential spaces too.

Apart from this, we also uncovered 5 pottery kilns here, which were used for firing mainly unpainted pointed amphoras, smaller vessels, and large Laconian roof-tiles. More specifically, they are 2 large rectangular and 3 smaller piriform kilns, all dating to the end of the 4th century BC.

In view of all this, it is clear that the entire site on which TVX Hellas intends to build its factory is in the middle of an area that is strewn with antiquities, mostly of the Hellenistic period. The findings to date point to certain scientific propositions, given i) the distance from ancient Stageira, which is no more than 2.5 km, and ii) the historical context in the ancient period and the evidence of the ancient writers, according to whom, after destroying Stageira in 349 BC, Philip II rebuilt the city a few years later at Aristotle's request.

So in the light of the new finds, it may well be that Stageira was rebuilt not on the arid highland site of the older city, but in the lowland area of Mavrolakka, where not only was there an abundance of water, but fields, minerals, and timber were much closer at hand. Furthermore, when the city was incorporated into the kingdom of Macedon and domestic peace prevailed, there was no longer any reason to live in inaccessible places. This hypothesis (which is not without problems, which only further excavations can resolve) is also supported by the fact that all the dated architectural and movable finds produced by the excavations date to after Philip's time.

1

2

3

4

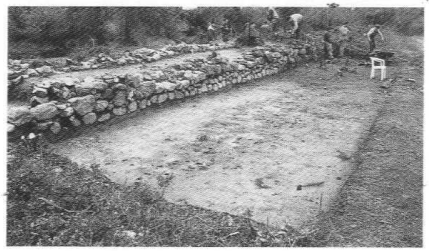
5

6

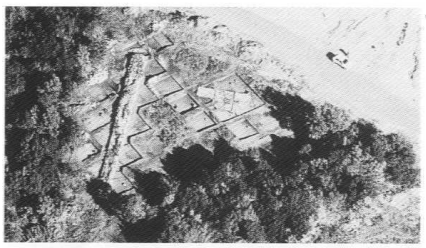
7

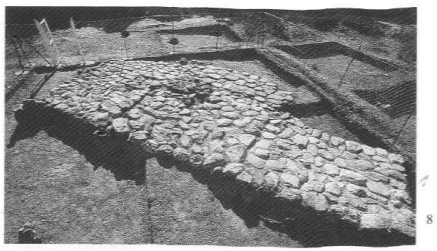
8

1. Αεροφωτογραφία της ευρύτερης περιοχής του «Μαυρόλακκα» από τα ανατολικά, με τις υφιστάμενες εγκαταστάσεις της Μεταλλουργίας και τη θέση για το εργοστάσιο χρυσού στο μέσον περίπου της εικόνας. Σε πρώτο επίπεδο η χερσόνησος των αρχαίων Σταγείρων. 2. Αεροφωτογραφία της περιοχής αμέσου ενδιαφέροντος της TVX Hellas, με τις υφιστάμενες εγκαταστάσεις. Σημειώνονται με κύκλο οι ανασκαφικοί Τομείς Β (κάτω δεξιά) και Γ (περίπου στο κέντρο της εικόνας). 3. Αεροφωτογραφία από τα ανατολικά της περιοχής γύρω από την υφιστάμενη λίμνη των τελμάτων, με σημειωμένους τους ανασκαφικούς Τομείς Α (αμέσως δεξιά της λίμνης) και Β (κάτω δεξιά). 4. Αεροφωτογραφία της αποκαλυφθείσας λιθοκατασκευής στον Τομέα Α. Δεξιά και αριστερά της διακρίνεται το έξαρμα εδάφους που την καλύπτει. 5. Η λιθοκατασκευή του ανασκαφικού Τομέα Α από τα νότια. 6. Ο ανασκαφικός Τομέας Β από τα ανατολικά (Αεροφωτογραφία). 7. Ο ίδιος ανασκαφικός Τομέας Β από τα νότια (Αεροφωτογραφία). 8. Η πλακόστρωτη κατασκευή του Τομέα Β από τα βόρεια.